

Воислав Санев

Антропоморфна глава на идол од Тумба Маџари

УДК: 903.26:730.041(497.711)"634"

бул. Јане Сандански 11-4/17
Скопје

Овој прилог го посветуваме на еден случаен наод од познатата неолитска населба Тумба во Маџари, кој заради религиозната иконографска содржина и канонизираниот ликовен пристап во обликувањето, како и според невообичаено големите димензии, претставува неолитски раритет. Поради ова, а и според истражувачката осаменост, тој слободно може да се нареди меѓу ретките примероци на кулtnата пластика што досега биле откриени во една неолитска населба. Дури, може да се рече дека е единствен меѓу кулtnата паластика што е откриена досега ширум балканскиот простор и во Југоисточна Европа, независно од хронолошката и културната припадност. Колку што ни е познато, ништо слично не е откриено ниту во населбите на почвата на предна Мала Азија, која се смета за матично јадро и колевка на неолитските популации.

Се работи за монументална, тридимензионално моделирана антропоморфна глава од идол, со невообичаено големи димензии и со ликовна обработка која нуди сосема нови информации од интерес на натамошното проучување на религијата и нејзиниот божествен пантеон, присутна меѓу населението од оваа, а и од другите неолитски населби во Скопската Котлина. Ова посебно се однесува на проучувањето на култот кон плодноста, поточно, на култот кон Големата Мајка-божица и неговото дообјаснување во поглед на определувањето на неговото значење и улога во духовниот живот на поединецот и пошироката општествена заедница на која што ѝ припаѓал.

Во археолошката теренска практика често се случувало определени маркантни артефакти од различна временска и културна провениенција, со особено научно, музеолошко или споменичко значење да бидат откриени во сосема други околности: случајно, со изведување на земјоделски, комунални или градежни работи, со намерни криминогени активности и сл. Оттука, во зависност од нивниот личен интерес, некои од предметите не стигнале до музејските збирки, но и кога пристигнувале тие биле отстапувани под определени услови, но скоро секогаш без или со скромни податоци што се однесувале на името и на видот на наоѓалиштето, условите на пронаоѓање итн.

Во една од овие околности е откриена и главава што овде ја презентираме, а која на наше задоволство, му беше отстапена на Музејот на Македонија, благодарение на коректниот однос на нејзините откривачи.

Главата е откриена во раните пролетни месеци на далечната 1984 г., на улицата Финска, која поминува речиси преку средината на локалитетот, и тоа пред куќите со броевите 12 -14, и тоа за време ископот на канал за водоводна инсталација, широк 0,80 м, а длабок околу 1 м. Според-исказите на мештаните што ги изведувале работите, таа била најдена на длабочина од околу 0,40 - 0,50 м, со лицето свртена надолу, заедно со фрагменти од керамички садови, и животински коски. Не можеше да се изврши непосреден увид во ископот на каналот и на условите во кои биле најдени овие артефакти, од причина што информацијата за нивното откривање беше добиена дури неколку месеци по завршувањето на работата и покривањето на каналот.

Главата е зачувана благодарение на љубопитноста на Горан Ристовски, во тоа време ученик во VIII оддел. во ОУ „Дане Крапчев“ и учесник како работник во првите две истражувачки кампањи на Тумба, кој го надгледувал копањето на каналот. Веднаш по појавувањето, тој внимателно ја извадил и како „искусен конзерватор“ ја спастрил дома, во затворена просторија, за да се суши постепено, сè до моментот на нејзиното донесување во музеј. Оттогаш таа се чува во Одделот за археологија на Музејот на Македонија, евидентирана под инв. бр. 493.

Наоѓалиштето Тумба е познато во археолошката јавност како неолитска населба од неколкуте кампањи на ископувања, вршени со прекини по нејзиното откривање во 1981 г. Според нив, таа е повеќеслојна, со три хоризонти на градежно обновување и со остатоци од материјална култура што типолошки им припаѓаат на среднеолитските развојни фази II-IV, на Анзабегово - Вршник културната група.¹ Откриени се остатоци од куќи за живеење градени од дрво, слама, трска и кал, а меѓу нив и куќа идентификувана како светилиште.² Покрај многубројните керамички садови, кои се типолошки разновидни и со исклучително голема ликовноестетска вредност, со посебно значење се пронајдените култни предмети што упатуваат на постоење траги од една канонизирана возвишена религија, со оформен политеистички божествен пантеон. Меѓу нив, необично интересни се теракотните ритуални предмети поврзани со чествувањето на култот на плодноста, во кои е вкомпонирана и скулптуралната претстава на Големата Мајка-божица. Наспроти ова, антропоморфна претстава слична на оваа што се презентира овде, досега не била пронајдена. Таа не може да се сретне дури и меѓу големиот број предмети во каталогот за божествата од М. Гимбутас.³

Со оглед на компактната фактура и прилично големата тежина се добива впечаток дека главава била моделирана во еден здив.

¹ В. Санев, во Археолошка карта на Р. Македонија, Том 2, Скопје 1996, 377, 54.

² В. Санев, Неолитско светилиште од Тумба во Маџари, Maced. acta archaeol. 9, Скопје 1988, 9 и натаму.

³ M. Gimbutas, The Language of the GODDESS, San Francisco, 1989.

Конструктивно, нејзината форма наликува на фалус, од причина што лицето и вратот се слеани во единствена физичка целина. Зачувана е во височина од 29 см. Била изработена од земја помешана со ситно толчени кварцни камчиња, плева и разни други органски материи. Вратот на долниот крај е скршен и завршува со нерамен раб и отвор од голема дупка што навлегува длабоко, дури до темето. Според отпечатоците на внатрешната страна, чија структура лесно се препознава, може да се заклучи дека дупката, всушност е лежиште од изгниен или прегорен дрвен колец, употребен како арматура - носач. Имено, искусниот мајстор - скулптор, од технички причини се послужил со арматура што ќе го спречи свлекувањето на тешката влажна земја, а со тоа и евентуалните деформации на главата. За таа цел, тој употребил заоблено стебло, зашилено на врвот како колец, кое заради поголема стабилност веројатно било проширено долу или пак вкопано во земјата.

Од самата скршеница се гледа дека обликувањето на главата започнало со постепено прилепување на тестото околу колецот, во слоеви дебели од 2 до 3 см, и сè така редум до постигнувањето на посакуваната дебелина. Откако била завршена ликовната обработка со сите иконографски детали, последен мајсторски зафат било мазнењето на површината и нејзино покривање со тенок премаз од разматена глина. Со тоа бил постигнат чист, допадлив изглед, а секако и соодветна физичка заштита.

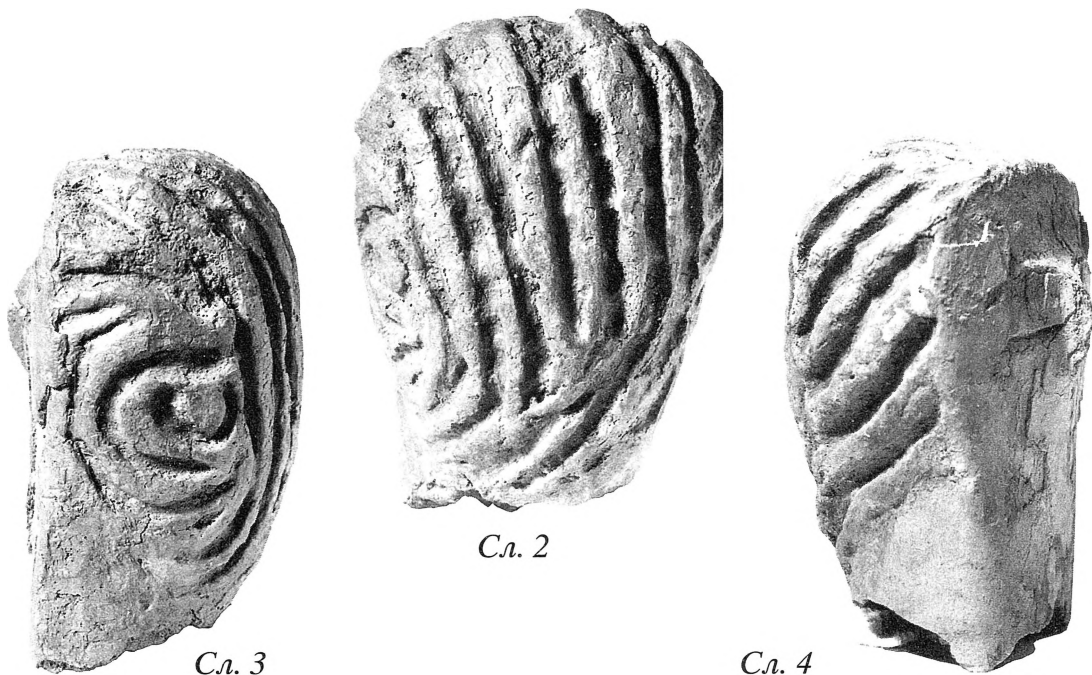
Надворешната површина, а и самата структура на материјалот од кој е изработена главата се со боја на земја. Поради ова, како и поради големите димензии, се сметаше дека таа била сушена на отворено подолго време. Наспроти ова, термичките, како и хемиските анализи на неколку проби земени од разни места на главата, направени од страна на денес покојниот П. Тошев, понудија сосема спротивни сознанија. Имено, врз основа на добиените термички вредности, а и според откривањето на траги од чад со примеси на честички од карбон, со сигурност беше утврдено дека таа била печена во затворена печка, на температура од 630 до 650°C, што била постигната со рамномерно горење дрва.⁴

Сл. 1

⁴ Заради прераната смрт на П. Тошев, доктор по хемија и советник конзерватор во Музејот на Македонија, поголем дел од анализите направени на артефакти од Тумба остааа необјавени.

Предната страна на главата е рамна, задната малку заоблена. На лицето, кое е проширено во горниот дел за околу 21,5 см, со длабоки хоризонтални засеци долги 6 см, се назначени очите. Меѓу нив е носот извлечен од самото тесто, малку клунесто подвиткан и поткршен на врвот. Над очите се лачни веѓи, пластично извлечени, кои се допират во коренот на носот (сл. 1). Челото е високо околу 6 см. Други детали на лицето не се гледаат. Општо земено, лицето е премногу стилизирано, така што наликува на маска со застрашувачки изглед. Наспроти тоа, нејзиното обликување не излегува од рамките на изградениот манир на ликовно изразување, кој е карактеристичен исклучиво за оваа населба, а веројатно и за некои други населби од котлинава. Ако лицето делува морбидно, убавината на главата ја прави претставата на косата, која е естетски обликувана во „фризура“, изведена

во техника што наликува на длабока резба. Имено, од работ на челото и десната слепоочница започнуваат по 6 дебели паралелни ребра што асоцираат „плетенки“, кои одат наназад до тилот каде што се составуваат. Оттаму тие продолжуваат кон левата слепоочница и завршуваат свиткани во голем кок (сл. 2 - 4). Слични плетенки се присутни и во фризури кај другите антропоморфни глави, особено кај преставите на Големата Мајка.⁵

Кон ова треба да се додаде и тоа дека на лицето се гледат 6-7 тенки премази од разматена глина, веројатно нанесувани во интервали од естетски причини, заради освежување на површината или пак покривање на некакви мали оштетувања. Со тоа делумно е намалена пластичноста на очите и

⁵ V. Sanev, Some characteristics of the Anazbegovo-Vršnik cultural group in Macedonia, The Neolithic in the Middle Morava Valley, No 1, Belgrad 2004, T. II, 4.

веѓите. Вакви премази се среќаваат и на некои од главите на Големата Мајка. Присуството на овие премази кај идолов е интересно дотолку повеќе што во извесна смисла тие ја потврдуваат нашата претпоставка дека ритуалните предмети посветени на култот на Големата Мајка биле подолго време употребувани, дури од неколку семејни генерации.⁶

Наспроти изнесените податоци, кои главно се однесуваат на воопштени информации поврзани со местото на откривање, техничко-технолошките, физичките, ликовно-естетските карактеристики и сл, во претставувањето на оваа глава, посебна тешкотија создава определувањето на нејзиното место и функција во религијата на неолитскиот човек. Ова нешто, практично се однесува и на другите култни предмети, независно каде и во која културна група да се откриени. Тоа доаѓа оттаму што недостасуваат елементарните податоци поврзани со животот на човекот, како што се говорот, песната, играта. Потоа, на податоците за видот на ритуалите, времето и поводите на нивното одржување, кодексот за однесувањето на учесниците во ритуалите и сл. Затоа, повеќето од досега искажаните мислења за неолитската религија биле хипотетички и спротивставени.

Бидејќи местото каде што е најдена главата лежи приближно во централниот дел на Тумба, во прво време се претпоставуваше дека таа би можела да биде дел од голема скулптура која стоела во слободен простор, висока околу 1,10 м, според вообичаениот сооднос на димензиите меѓу главата и телото (4:1), а притоа се имаше во вид и вградената арматура. Така, заради ова, во месец август истата година беше организирано истражување на местото каде што е најдена, со сонда што ја зафаќаше ширината на патот. Резултатите беа повеќе од разочарувачки бидејќи од двете страни на каналот, на споменатата длабочина беа најдени само фрагменти од големи кермички садови, неколку орудија од камен и коска, животински коски, како и мали групи од трошни парчиња на куќен лепеж, а меѓу нив и дел од нога на жртвена маса идентична на масата „А“ во светилиштето.⁷ Сите заедно беа расфрлени врз слој од темносива земја, наместа помешан со пепел и изгоретини, кој најверојатно му припаѓа на оштетена подна конструкција. Практично, се работеше за дел од просторија на куќа од последната фаза на живеење (фаза III), организирана и градена од материјали и на начин како и другите куќи во населбата. Поради ова, а и според податоците од термичките анализи дека таа била печена во печка, ваквата претпоставка беше напуштена. Така, објаснувањето на сето ова беше оставено да причека до евентуалното откривање на извесни многу палогични податоци во натамошните истражувања на Тумба. Но, тоа не се случи, дури ниту со последното наше истражување во 2000 г.

Независно од понапред кажаното, заради фактот дека главата е најдена меѓу урнатини од куќа, поради вообичаените стилски иконографски одлики во обликувањето на деловите од лицето, а пред сè поради женственоста

⁶ В. Санев, Светилиште, 16.

⁷ Ibid., 19, сл. 8.

и елегандијата на фризурата, склони сме да поверуваме дека таа е дел од идол посветен на култот на плодноста, исто така атрибуиран во претстава на Големата Мајка, кој бил омилен и возвишено почитуван од населението на оваа и од другите населби во котлинава. Што се однесува до местото каде што бил чуван, бидејќи поголем дел од култните предмети се откривани во простори со огниште или печка, склони сме хипотетички да мислиме дека можеби и овој идол бил сместен во таква просторија, со желба да се грижи за одржувањето на топлината и виделината на огнот, да ги заштитува прехрамбените продукти, а со тоа породот и здравјето на семејството. Не се исклучува можноста тој да бил чуван и во делот од куќата каде што се наоѓала жртвената маса, катче што било наменето за извршување на семејни обреди.

An Anthropomorphous Head of an Idol from Tumba Madžari

S u m m a r y

In 1983, a terracotta head was discovered during the digging of a sewer line in front of the houses Nos. 12 to 14. in the Finska Street, which divides the well-known Neolithic site of Tumba into two halves. Due to its large dimensions and the pictorial and aesthetic features, this anthropomorphous head represents a rare specimen of monumental Neolithic plastic art. It is a specimen which appears for the first time in the Anzabegovo-Vršnik cultural group, phase II-IV of the Middle Neolithic, as well as in the cultural groups from the region of Southeastern Europe and Anatolia, the cradle of Neolithic populations. It has a massive phallic body preserved to the height of 29 cm. The lower end is broken and it has a deep hole with imprints of a stake used as armature to support the weight while it was shaped. It is made of earth mixed with small quartz pebbles, husk and other vegetative substances. On the surface, there is residue of several coats of diluted clay. The face is stylized, practically without iconographic details. The eyes are indicated with deep cuts, with arched profiled brows above them and, between them, a short and somewhat curved nose. Styled hair is shown on the head in the technique of deep carving. Thick "plaits" start from the forehead, and are twisted at the back of the head; from this point they turn to the left temple and finish folded in an elegant flat bun (Figs. 1-4). There is no precise answer as to the shape and purpose of this head since there is no original data. Therefore, relying on the iconographic details and the manner in which they are applied (a feature it shares with the plastic art from the site of Tumba), as well as the hairstyle that would have been characteristic of a female, we believe that this head is a fragment of an idol that symbolized the Great Mother, the goddess who protected the family, the fire and the daylight. It may have stood near the hearth or the furnace in the chamber where food was prepared.